

ИВАН К. ДОБРЕВ
(София)

ВИД И ХАРАКТЕР НА ГЕНЕТИЧНАТА ОСНОВА НА НАЗВАНИЕТО В СЛАВЯНСКИТЕ И ТЮРКСКИТЕ ЕЗИЦИ

У резултату анализе предложених у својству генетске основе назива језичких јединица и одговарајућих теоретских теза доказује се да за словенске и турске језике таква основа може бити предметно-атрибутивна лексика коју представљају углавном именице, придеви и партиципи.

Собственото име, но много по-точно и по-коректно — названието, е основна категорија на ономастиката, а негова главна и водећа, отъждествяваща и ограничаваща страна, черта или особеност, която в същото време задава, определя и представя и същноста му, е неговото значење. В ономастиката, както отделните разбирања за природата и структурата на значението на названието, така също и степента, дјлбочината и формите на неговиј анализ и използване в дадено изследване варираат в една доста голяма амплитуда от съвсем кратка бележка до твърде подробна и обширна семантична теорија. И тук на пример понекога може да се попадне на малко странно звучащи според нас твърдења като това, че собствените имена “се възприемат като означенија на отделните обекти, а не като думи с определена семантика” [Суперанская 1985, 133] или пък доста дјлго и подробно се обосновава и доказва закључението, че собствените имена са вторични знаци без значење, но и придобиват значението си само при установяването на тяхната връзка с обектите им и те ставаат езикови знаци едва тогава [Суперанская 1973, 136], както и това, че антропонимът се отнася към съвкупноста от всички својства на предмета в неразчленен вид, без да фиксира неговите признаци в своја сигнификат [Косничяну 1982, 50] и други от този род. А при определяњето същноста на значението О. Т. Молчанова [1982] предпочита да го определи в “субстанциален смисъл” като “нервно-мозъчна, психофизиологична връзка между двете отражења — на звуковата, материјалната обвивка на думата и на предмета” и във

“функционален смисъл” като свойство, способност на думата да изразява и възбужда информация за нещо, различно от самата нея [67–68], с което напълно преднамерно и съзнателно, но крайно погрешно излиза извън лингвистиката и предлага всъщност дефиниции, които съдържат и разкриват някои ономастически ирелевантни, психофизиологични и теоретикоинформационни черти и особености на думата и нейното значение.

Всичко това безспорно дава достатъчно ясна представа за реалната лингвистикоконцептуална основа и контекст, върху и вътре в които не само се определя същността на самото название в съвременната лингвистика и ономастика (вж. напр. [Молчанова 1982, 52–56; Суперанская 1969, 9; Суперанская 1973, 113, 135–136, 324; Blanár 1976, 5; Blanár 1996, 33; Gardiner 1954, 73]), но се и провеждат и осъществяват и редица конкретноемпирични, индивидуални или групови проучвания и описания на названията в даден език или група езици. Наред със значението, и лексико-граматичната структура, функцията, генетичната основа и способите за образуване на названието са минималният набор от ономастически съществени, необходими и достатъчни черти и особености, свързването и обединяването на които по логически мотивиран и съобразен начин и ред, позволява да се формулира и предложи и задължителното за случая определение за неговата същност, а именно: Названието е вид езикова единица, която се състои от самостояйна дума или съчетание от думи, възниква и се образува главно на основата на лексеми с предметно-атрибутивно значение с помощта на конкретни, присъщи само на него средства и способности и служи за именуването на сравнително обособен и отделен, индивидуален и точно определен обект от социално-природната действителност на носителите на съответния език.

По-подробното и конкретно поставяне, обсъждане и експлицитно представяне на крайните резултати и заключения относно генетичната основа на названието, за която други изследователи използват термина наименование “произвеждаща основа” [Подольская 1983, 115, 155] или пък “тополексема” [Хромов 1976, 162], като начален и основен елемент в далеч по-обемистата му и цялостна историкогенетична структура се очертава като крайно необходимо и изключително важно не само с оглед на обосноваването и представянето в явен вид на точно този компонент от състава на току-що предложената дефиниция за ономастичната същност на названието, но така също и в аспекта на изграждането на една по-пълна и последователна, теоретикоономастична база фундамент за анализа на голям брой редица други, ономастически съществени теоретични въпроси и проблеми, необходими за

цялостното изследване и описание на *плнзв Балкан* в синхрония и диахрония, което изследване разработваме понастоящем и някои от основните моменти на което вече имахме възможност да публикуваме, включително и на страниците на настоящото издание [Добрев 1989а; ~*~ 1999; Dobrev 1991].

Най-старите източнославянски топоними имат за генетична основа предимно прилагателни имена [вж. Карпенко 1966, 16] и все пак по принцип, реално и фактически названието възниква от наличните в съответния език лексико-граматични единици и структури и се образува и развива, преминавайки през различни етапи и претърпявайки различни промени, чак докато стигне до формата и значението, благодарение и чрез които ще е в състояние да изпълнява ефикасно своята роля и функция на средство за индивидуална номинация и едва след и именно поради това да отговаря и да удовлетворява и онези социални нужди и потребности от номинативни езикови средства, които са първата и основна причина за неговото възникване и образуване във времето и пространството.

Не само в българския език има названия, образувани на основата на изречения като *Падат орли*, които се считат за много старинен тип, неизвестен в останалите славянски езици [Заимов 1994, 194], но и в други езици, както е например *тур. мли Erol* [ЛН] от “мъж; бъди”, *фми Güngör* (Ank) [TV] от “виж; ден, слънце” или пък *рус. зйм Хеатай* “дръж, лови” (пример от [Суперанская 1973, 110]). Конкретно за руския език, обсъждайки въпроса за основите на “свежите” имена — дума или фраза, и за вида на частите на речта, които вземат участие в създаването на собствените имена, А. В. Суперанская [1973], стига до извода, че първото е свързано с характера на именуваните обекти, като имената на някои идеи, символи и образи най-често биват фрази — *Явление Христа народу*, но и *Солдатами не рождаются*, докато конкретните предмети имат за имена отделни думи, но понякога и название фраза — *Вострая сабля*, а абстрактните идеи — отделни думи, какъвто е случаят с романа “Хлеб” на А. Толстой. Второто пък зависи от свойствата на езика и независимо, че в арабския език, наред със съществителните имена за наименоване на индивидуалните обекти служат прилагателните имена в положителна и превъзходна степен, все пак най-добрите “кандидати” за собствени имена са съществителните, като останалите части на речта, включително и глаголите, се подлагат на пълна или частична субстантивация, което обаче не се отнася за имената-глаголни фрази [108–112]. Също в тази връзка, но в една по-друга плоскост и Е. С. Отин [1976] обособява три основни типа топо-

нимични етимони — предметен, събитиеен и ситуативен, като със събитийна обусловеност се характеризира например етимонът на съставния рус. тпнм *Негде Житъ*, също и тюрк. *Адаман Чалган*, букв. “старшият пастух косил”, както и *Балъхчиххан Чохрах*, букв. “родник Рыба Появилась” [17–18], който класификационен признак и превод на тюркските топоними позволяват да се допусне, че за автора начало и основа за образуването на съответните топоними е единствено и само езиковата единица изречение.

Пак в тюркските езици се срещат дву- и повечесъставни названия от типа на каз. *Нар ольген*, букв. “умер верблюд” (пример от [Битанова 1965, 234]), въз основа наличието на които се обобщава и заключава, че при формирането на собствените имена в тюркските езици глаголните образувания заемат едно от предните места за разлика например от славянския именник [Молчанова 1982, 103] или пък че съединяването на глагола с други части на речта е специфично тюркски тип образуване на географски названия, който го няма в угрофинската и индоевропейската топонимика [Битанова 1965, 234–235]. Не по-различно е мнението и на К. М. Мусаев [1984], според когото специфика на тюркските езици очевидно са предикативните съчетания, представляващи неразпространени или разпространени изречения, както е при узб. тпнм *Қумбосди* [190]. По същия начин и Э. М. Мурзаев [1974] по повод и въз основа на специалното изследване на G. Jarring [1961] върху “названията пълно изречение” в топонимията на *Синьцзян* обобщава в смисъл, че благодарение на широкото разпространение на “топонимите пълно изречение” не само в *Централна*, но и в *Средна Азия*, *Казахстан* и *Алтай* тюркската топонимика се отличава съществено от много други топонимични системи, например от славянската, романската или китайската, в които практически няма глаголни форми, и приема за напълно убедителни такива топоними като *Калмак ольген булак* “источник, где умер калмык”, макар и да приема за по-малко убедително *Черак салди даван* (езика и превода вж. по-долу) и да квалифицира между другото “категорията пълно изречение в топонимиката” като ефимерна, т.е. мимолетна, краткотрайна, тъй като тези названия са обемисти, неудобни, те очевидно са резултат от народна етимология и достойние главно на микротопонимията, т.е. ограничени по време и място [282–284].

Точно тези бележки безспорно хвърлят напълно определена и съвсем резонна сянка на съмнение върху достатъчната обоснованост и обектна адекватност на горните заключения, без разбира се да ги снемат и обезсилват изцяло. И все пак на основата и в резултат на

един по-внимателен и прецизиран, а и теоретико-методологически достатъчно коректен и последователен граматичен анализ не може да не се забележи, че въпросните обобщения се дължат ако не на чисто недоразумение, то поне на малко свободна генерализация, възможна единствено и само поради недостатъчното вникване и твърде обобщено и повърхностно разглеждане именно на тюркските глаголни форми, служещи за изграждането на генетичната основа на съответните названия.

Всъщност в рамките и в светлината на концепцията за семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта като една от трите и най-последна концепция относно характера на частите на речта в тюркските езици [вж. Добрев 1989б; ~*~1995; ~*~1997; ~*~1998] глаголите в приетите за основа на генерализацията названия не са личен глагол сказуемо на изречение, а глагол причастие, което заедно и съвместно със съществително име изгражда зависимия член на разширено субстантивно словосъчетание, което съвпада с част от добре известната в тюркските езици “тричленна определителна конструкция” (вж. напр. [Поцелуевский 1967, 15–17]). А характерната специфика на този зависим член, придаващ в същото време и съответната специфика на самото словосъчетание, е в това, че всяка една от двете му съставки — съществително име и причастие, прилагателно или съществително име, се явяват, а и по същество представляват облигаторен структурен елемент, необходим и достатъчен за изграждането на минимално допустимата и възможна релационна структура на цялото разширено словосъчетание като конкретна разновидност на словосъчетанието изобщо в качеството му на номинативносинтактична единица, изграждаща и съответното равнище в цялостната структура на езика и реално съществуваща и представена в такива турски словосъчетания като *güneş girmeyen oda* “стая, в която не влиза слънце”, *eşya satan yer* “място, където се продават вещи”, *balta değ-medik orman* “гора, която не е я докосвала брадва”, *lastığı patlamış araba* “кола, гумата на която се е пукнала”, *sınırlarını paylaştığı ülkeler* “страни, с които тя дели границите си”, и мн. др., конкретните форми и структурно-семантични черти и особености на които в съвременния турски език например вече може да се считат за достатъчно пълно и последователно обосновани, анализирани и описани както в теоретиколингвистичен, така също и в конкретно-емпиричен план [Добрев 1980, 23–24, 34–35; ~*~1981, 63–66; ~*~1982; ~*~1985].

Наред с това, некоректната генерализация за изречението като генетична основа на названието се прави още и в рамките и с помощта и на некоректен анализ и прекалено обобщено и абстрактно разглеждане на изграждащите структурата на въпросните тюркски названия глаголни форми — така например В. Н. Попова [1967], обсъждайки и представяйки някои моменти от топонимичното изследване на казахския езиковед А. Абдрахманов от 1959 год., приема, че формите на *-ган* и *-ар* са причастни афикси, но въпреки това топонимите, образувани чрез такива глаголни форми, в началото са били изречения, които постепенно, в резултат на субстантивацията, са започнали да се употребяват в по-кратка форма като единна лексикална единица — *Кайнарбулак* “бьющий (кипящий) родник” [122].

Всъщност точно тук трябва да се има предвид, че тюркските причастия на *-ган*, *-ди* и *-ар* са омоними на съответните времеви основи, като конкретно второто причастие е съкратена форма на причастния суфикс *-дик*, но въпреки това и въпреки всичко образуваните чрез тях глаголни форми не са личен глагол сказуемо на изречение, а причастие определение както в изречението, така и в субстантивното словосъчетание, именно на основата на каквото словосъчетание са възникнали и са се формирали и взетите за основа на обобщението названия. Проявата пък на залоговото отношение е и неутрализация на действителния залог, осъществяващ се безафиксно като страдателен, което зависи и произтича непосредствено от вида и характера на обозначаваания от съществителното име предмет, к оито тук може да бъде съответно субект или обект на действието, обозначено чрез глагола причастие, както е например при *уйг. kälgän kız* “девушка, которая пришла”, но *män okugan kitap* “книга, которую я прочитал” или пък *тур. gazete satan çocuk* “дете, което продава вестници”, но *eşya satan yer* “място, където се продават вещи”, *yakacak odun* “дърва за горене” (букв. “дърва, които ще/трябва да бъдат изгорени”), но *gelecek öğrenci* “студентът, който ще/трябва да дойде” (вж. и срв. [Баскаков 1951; Рассадин 1978, 187, 197, 209–211; Серебренников, Гаджиева 1979, 183, 226–227; Сравн.-ист. граматика 1988, 446, 456–461], по технически причини правописът на уйгурските примери от [Наджип 1960, 91] е частично променен).

В рамките на това, теоретико-методологически много по-пълно, достатъчно последователно и обосновано, а и безспорно обектно адекватно виждане и подход вече става напълно очевидно, че езиковите единици, послужили за възникването и образуването на въпросните названия не са изречения, а субстантивни словосъчетания, които поради това, че имат за главен член съществително име

принципиално, семантико-функционално не се различават от кое да е название, образувано на основата на всяко друго съществително име — уйг. *Черак салди даван* “перевал, где оставлены светильники” е разширено субстантивно словосъчетание, главният член на което е съществително име, обозначаващо предмет място, а разширеният му зависим член, състоящ се от *сци черак*, обозначаващо предмет обект, и *прч салди*, обозначаващо действието като признак на предмет, само стеснява и уточнява значението на главния член и по този начин ограничава и конкретизира и обозначава от него обект по линията род-вид, а като резултат и комплексно цялото това многосъставно название обозначава и наименова пак един конкретен и индивидуален обект и осъществява по този начин характерната и присъща на всички названия индивидуална номинативна функция, по силата на което, структурно-функционално изобщо не се различава и е напълно тъждествено с такива топонимични названия като бълг. *Вонеща вода, Задънен дол, Изгорелия орех* и и др. (примери от [Ковачев 1987, 48, 53]).

Вземането предвид и на разширените словосъчетания като структурнотипологически твърде характерна особеност на тюркските езици и в светлината и с помощта на съответната им теория вече може да се конкретизира и изпълни с повече съдържание и горепредложеното твърдение за некоректната генерализация по отношение възможността изречението да бъде генетична основа на названията в тюркските езици и при това да им придава специфика, напълно различна от редица други езици (вж. по-горе). Тук прави впечателни най-напред това, че неразбирането и неотичитането наличието и спецификата на разширеното тюркско словосъчетание е довело и до превод, присъщ не на словосъчетание, а на изречение — *Балыхчи-ххан Чохрак* следва да се преведе не “родник Рыба появилась” (Е. Отин), а “родник, где появилась рыба”, което вече не само е съвсем друго, но е и напълно адекватно и изцяло разкрива и представя семантико-синтактичната структура и съдържание на въпросното многосъставно название. По подобен начин се смесват и не се различават двете синтактични единици — словосъчетание и изречение, и когато и едното, и другото се подвеждат и обозначават чрез общия термин фраза (А. Суперанская) и именно поради това остава неясно коя точно синтактична единица следва да се приеме за основа и начало на обобщението относно вероятността или възможността изречението да бъде генетична основа на названието.

От друга страна не може да не се забележи, че част от названията вече не са цели или пълни, а елиптирани не само и не толкова по отношение на спомагателния глагол [срв. Битанова 1965,

234], но най-вече и заради редуцията на съществителното име главен член на словосъчетанието, при което номинативният семантичен признак се пренася и започва да се проявява чрез разширения, двусъставния зависим член на словосъчетанието — *тюрк. тпнм Адаман Чалган* може и да може да се преведе буквално “старший пастух косил” и в качеството на събитийно обусловен етимон да се противопостави на предметния етимон (Е. Отин), но все пак това е топоним, той обозначава и наименова едно напълно определено, конкретно и добро известно на носителите на този език място, което е възможно единствено и само поради това, че неговата предметност е допълнително внесена и пренесена във и към процесуалнопризначната и предметна семантика на зависимия член на словосъчетанието, притежаващ, като резултат от осъществените преди това елипса и субстантивация, семантиката и функцията на изходното цяло, но на един по-ранен и отдалечен във времето етап от съществуването и развитието на този топоним.

И при това положение, ако изобщо и все пак се прави, трябва да се има предвид, че въпросният буквален превод представя семантиката на топонима на един по-късен етап от неговото историческо развитие и то твърде грубо и приблизително, без да се отчита и държи сметка както за осъществената вече трайна и силна фразеологизация на тази семантика, така също и за партиципиалната същност на глаголната форма и за наличието и съществуването на омонимия между нея и съответната времева основа на личния глагол. Не по-различно е положението и при *уйг. Палта тюшти*, преведено по същите причини пак толкова неточно и дори погрешно като “топор упал” [Мурзаев 1974, 282] или *каз. Кунбатар*, преведено като “закатитя солнце” [Битанова 1965, 235], но всъщност точно за този топоним трябва да се възстанови *сци място* или *страна*, по силата на което и преводът му на етапа и на нивото на изходното и първично цяло като разширено субстантивно словосъчетание може и трябва да бъде единствено и само във вида “страната/мястото, където залязва слънцето”, семантически и лексико-граматически напълно аналогично на *тур. диал. günbatan* “запад”, букв. “слънце, залязващ”, само частично аналогично на *тур. кн. günbatsı* “запад”, букв. “слънце, залязване”, а от редуцирано причастие на *-dik* пак *тур. диал. gündoğdu* “изток”, букв. “слънце, изгряващ/където изгрява” [DS-6, 2224–2226; TDESz, 302], развито и преминало между впрочем и в *ойкнм Gündoğdu* [WdAtl]. По същия начин неправилно се превежда на български език с “камила реве” и тюркският по произход *бълг. тпнм Деве байран* [Заимов 1977, 70, 93], който безспорно има за

основа разширеното словосъчетание *Deve bağiran yol/yokuş* “път/стръмнина, където/по която камилата реве” и след елиптирането на главния член, се субстантивира заедно и съвместно целият разширен зависим член.

Този лексико-семантичен процес между впрочем си има своето начало и аналог и в сферата на апелативната лексика не само на турския език, където подобни съчетания се и идиоматизират — вж. *bağrı yanık* “угрижен, умислен” от “неговата душа, сърце, вътрешност; обгорял, изгорял”, *bahtı kara* “злочест, нещастен” [TDySz, 26] от “неговата съдба, участ; черен”, но и сред тюркските заемки в българския език — вж. *бълг. обл. барабютюн* “пъпеш с цяла, неделима вътрешност” (Блч) от “неговата вътрешност; цял, неделим”, което пък от своя страна е елипса и лексикализация на зависимия член на *тюрк. *bağrı bütün kavun* “пъпеш, чиято вътрешност е цяла”. По същия начин е образувано и *тур. фми Elibol* [TV] на основата на *eli bol* “шедър [TDymSz, 62] от “неговата ръка; широк, изобилен”; *бтюрк. жли Бахтииен* (Рз) [ТВ] от *бахт* “съдба, участ” и *иен* “весел, радостен, светъл”, букв. “неговата съдба; весел, светъл” както и *бълг. фми Башикаров* (Пз) [ЛН], което ако евентуално му се потърси обяснение на основата на *тур. başı kar* “неговата глава; сняг”, би трябвало да се подведе към по-редкия според нашата класификация [Добрев 1980, 14–16; ~*~1981, 66] релационно-структурен тип турско разширено субстантивно-субстантивно словосъчетание *babası boksör Karnera* “Карнера, бащата на който е боксьор” [NH-3] или *zemini toprak oda* “стая с пръстен под”, букв. “стая, подът на която е пръст” [RmGb], но много вероятно и безспорно сигурно от *бтюрк. баши кър*, букв. “неговата глава; побелял, посивял”, което не само че е по-често срещано и дори типично за тюркските езици, в това число и за турския език — вж. *başı bozuk* “башибозук” [TdySz, 28] от “неговата глава; развален, повреден” или *başı dumanlı* “с връх, покрит с мъгла, дим”, прен. “замаян, опиянен” [TPСл] от “неговата глава; покрит с мъгла, задимен”, също и *книж. neticeleri şüpheli* (ameliyat) “операция със съмнителен изход” от “нейните резултати; съмнителен” [Добрев 1980, 30], но и много по-подходящо като основа за образуване на прозвище, а оттук и на фамилно име.

Ето защо тук съвсем определено и напълно категорично трябва да се отбележи и заключи, че в случая не изречението, а създаденото и организирано върху съществително име субстантивно словосъчетание е основа и начало за възникването и образуването на въпросните тюркски топоними и че на възприетото дотук ниво на анализ и обобщение и при използвания метод на работа тюркските езици не

предлагат изобщо никаква специфика по отношение вида и характера на генетичната основа на названието, за която тук и сега трябва да се допусне, че се състои от конкретен набор от определени лексико-граматични класове, части на речта, за конкретния състав и обхват на които може да се съди и да се предложи и необходимото за случая обобщение едва след кратък преглед на частите на речта основа на известен брой названия както в някои от славянските, така също и в някои от тюркските езици.

За славянските езици, достатъчно пълна и точна за нуждите на настоящото изследване представа за генетичната основа на названието може да се добие най-напред от краткия преглед с оглед на лексико-граматичната принадлежност на лексемите, от които се образува основната част от българските топоними, във вида и на нивото, на което те са систематизирани и описани от В. Миков [1943] — тези названия имат за основа предимно съществителни и прилагателни имена, обозначаващи племена и народи, звания и титли, действия и събития, лица, занятия и професии, населени места, строежи и сгради, водни обекти, форми на земната повърхност, състав на почвата, растения, животни и птици, външен вид, цвят, размер и разположение на предметите, а малкото на брой числителни имена, отглаголни съществителни имена и причастия обозначават количеството на предметите или пък някои действия и процеси в субстантивирана и адективирана форма [97–268]. По подобен начин и систематизираните и анализирани вече топоними в българския език — хидроними, ороними, ойконими, а и антропонимите, имат за генетична основа главно съществително или прилагателно име и в съвсем малка степен — числително име, като участие в топонимообразуването вземат и девет глаголни основи, без обаче да е ясно дали това става под формата на личен глагол, причастие или нещо друго [Ковачев 1987, 47–147]. А селищните имена в *Ловешко* се образуват на основата на съществителни и прилагателни имена за физико-географски особености на терена, почвата, растителния и животински свят; за конкретния вид дейност на населението в миналото, както и от имена за лица и родове [Ковачев 1986, 40–56].

Конкретните модели в рамките на отделните способности за образуване на топонимите в източнославянските езици най-често имат за градивен елемент съществителни имена, прилагателни имена и причастия, и порядко — местоимения, числителни имена, наречия и лични глаголни форми, докато от семантичната класификация на типовите топооснови на същите топоними проличава, че тези основи са преди всичко конкретни съществителни имена за растения,

животни, птици, почви, релеф, местности и т.н., както и прилагателни имена за цвят, форма, размер, качества на лица и предмети и т.н., а също и някои причастия [Подольская 1983, 9–108, 135–136, 152]. Както беше отбелязано и по-горе, източнославянската топонимия в по-голямата си част е генетически свързана с прилагателните имена [Карпенко 1966, 10, 16], а специално образуването на хидронимите в *Югоизточна Украйна* се осъществява предимно на основата на съществителни и прилагателни имена, като особено голям е относителният дял на прилагателните имена — цели 70%, докато на субстантивните форми се падат едва 15% [Отин 1974, 7–37].

В тюркските езици 54% от всички топоними се образуват от географски термини, т. е. от съществителни имена, а едноосновните географски имена имат за генетична основа предимно съществителни и прилагателни имена на лица по възраст и занятие, социални групи, места, водоеми, растения, гори и дървета, цветове, звуци и др.; двусъставните географски имена се образуват на основата на развита система от географски термини (т. е. нарицателни съществителни имена — И. Д.), също и от значителен слой прилагателни за качества, числителни и глаголни форми, като от числителните — главно *седем* и *дванадесет*, първото се използва за числата от 3 до 7, а второто — от 7 до 12. Конкретно алтайските топоними пък се образуват най-често от съществителни и прилагателни имена, докато субстантивацията на всички останали части на речта е основен и водещ способ при топонимообразуването [Молчанова 1982, 10–14, 66, 94, 107]. По същия начин и планинските названия в този тюркски език имат за основа апелативи съществителни и прилагателни имена на лица, растения, животни, цветове, водни обекти, както и на различни други предметни признаци, обозначени пак чрез съществителни или прилагателни имена [Баскаков 1974, 22–27].

А в турския език собствено тюркските по произход антропоними например имат за генетична основа главно съществителни, прилагателни имена и причастия и са съвсем прозрачни по вътрешна форма, тъй като в преобладаващата си част, по време на осъществения през първата половина на миналото столетие езиков пуризъм са заменили арабо-персийските по произход основи — *фми Erdal* букв. “мъж; клон”, *Kartal* “орел”, *млфи Arda Yorulmaz* от бълг. *хдрим Арда* и “неуморим”, *Coşkun Demirbakan* [TV], “буен; желязо; гледащ”, *фми Yıldız* “звезда”, *Güzel* “хубав”, *Keser* “режещ”, *Tükenmez* [Rd] “неизчерпаем”, *Yanardağ* “вулкан”, букв. “горяща планина”, *жли Özlem* “копнеж” [TV], *жлфи Yaprak Özer* “лист; същински/истински мъж”, предимно *жли*, но и *мли Sevinç* [ЛН]

“радост”. Също съществителни имена, прилагателни имена и причастия по генетична основа са и арабските, и иранските по произход турски антропоними като *мли Nurettin* “светлина на вярата”, *Hakikat* “истина”, *жли Arzu* “желание”, *Nezaket* “учтивост, вежливост”, *Nurhayat* “светлина; живот”, *Saadet* “щастие” [TV], *Hülya* “мечти”, *мли Emin* “сигурен”, *Fatih* “завладяващ”, *Mahmut* “похвален, достоен, за похвала” [НБТЗ; ОТС-3]; *мли Cihan* “свят”, *Pars* “леопард”, [ЭСТЯЗ-Б, 68–69; НБТЗ, 984, срв. ТДЕС, 549], *Bülent* “висок”, *жли Gülistan* “розова градина”, *Berna* “млада, стройна, красива” — вж. *перс. борна* “млад” [ПрсРСл-1, 202], *уйг. бярна* “красив, миловиден, строен” ([Садквасов 1970, 178], правописът частично променен по технически причини), *Güzin* “избираща, подбираща”, *Güzide* “избрана, подбрана” [ОТС-3; НБТЗ, 463] и т.н.

Сред арабските по произход прилагателни имена онимогенетични основи в турския език има известен брой и такива, които са в сравнителна или превъзходна степен, като *мли Eşref* “най-благороден, почетен, знатен” [TV], *Ender* “по/най-рядък, рядкосрещан”, *жли Kübrü* “най-голяма” [ОТС-3] и които също така си имат своето начало и основа в арабската антропонимична или апелативна лексика, но именно тук между впрочем все още недостатъчно обосновано си остава за нас твърдението, че свойствата на езика (подчертаното от нас — И. Д.), в случая на арабския език, определят и генетичната основа на собствените му имена под формата, наред със съществителни имена и глаголи, още и на прилагателни имена в положителна и превъзходна степен (А. Суперанская). Всъщност не толкова глаголите, колкото причастията са достатъчно обширната и структурно-стохастически с висок потенциал основа за възникването, образуването и развитието на названията във всеки един език, в това число и в арабския, а те, наред с останалите два компонента на генетичната основа на названията в конкретния език се обединяват и изграждат с тях цялостната и единна онимогенетична основа на този език, която анализирана, представена и наименована с оглед на единната и неделима общокатегориална семантика на дискретния си състав се очертава единствено и само като предметно-атрибутивна лексика. Предметно-атрибутивната лексика в езика определя, задава вида и характера на онимогенетичната основа в този език, в това число и в славянските и тюркските езици, и този неин вид и характер се детерминират, обуславят не от понятийносъдържателно неясното “свойства на езика” (вж. по-горе), а от същността и предназначението на названието да бъде име, наименование, представител и заместител

на един напълно определен и конкретен, по принцип реално съществуващ и наблюдаем обект с неговите също така реални и наблюдаеми свойства и отношения, собствено езиковата форма на съществуване и репрезентация на които са главно съществителните имена, прилагателните имена и причастията.

И в славянските, и в тюркските езици личният глагол сказуемо безспорно лежи в основата на изречение, което при определени условия може да стане основа и начало на собствено име, но все пак в аспекта на твърде големия брой, възникнали в по-далечното или по-близко минало и непрекъснато възникващи названия в даден език с генетична основа предметно-атрибутивната му лексика, относителният дял на глаголно мотивираните названия спрямо всички останали не единствено в българския език е не само изключително малък — едва 8 от всичко 5 608 местни имена в Панагюрско, но и темпорално-локално твърде ограничен — старинен общославянски тип, разпространен предимно по западните български земи (Й. Заимов), а така също и съвсем спорадично и епизодично по цялата останала славянска етнолингвистична територия, за някои от по-ограничените части на която — например източнославянската, може и да се съберат десетина примера [СлРОТрм, 51], но в аспекта и в рамките на още по-големия брой названия върху тази именно територия, и тези случаи си остават чисто и просто една съвсем теоретична възможност за образуване на собствени имена от лични глаголни форми. А обяснението на всичко това като цяло следва да се търси не само в същността, строежа и функцията на собственото име от една страна и на предметно-атрибутивната лексика на езика като негова генетична основа от друга, но безспорно също така и в това, че точно този структурен тип води своето начало още от праславянско време [Кощелев 1964, 15; Лалчев 1997, 37; Михайлова 1986, 169] и не само вече отдавна е изчерпал своите генеративно-креативни възможности, което в никакъв случай не може да се каже за предметно-атрибутивната лексика, но е и направо неадекватен, безполезен и излишен с оглед мотивите, назначението и структурата на собствените имена като номинативнофункционални средства на езика.

Наред с това още в процеса на образуването на тези названия глаголната форма губи своята същност и характер на личен глагол, семантико-функционално тя се обобщава, редуцира и фразеологизира на едно ново равнище, така че императивното второ лице единствено число по значение и функция вече не е точно това, а е по-скоро причастие, действието при което се модифицира и превръща в процесуален признак на предмета и както отдавна е

забелязал Й. Заимов [1977] *бълг. тпнм Минидол* има по-скоро значението “плитък дол (който може да се мине и без брод)” [47] а не, както бихме добавили и ние, значението “Ти и само ти, сега и тук, непременно премини този дол!”, с каквато определеност и категоричност се характеризира повелителното наклонение и в българския език. Същото между впрочем се констатира и по отношение на *укр. тпнм Гуляйполе* или пък *стсл. антнм Творимир* с неговото значение “творящий мир” [вж. Подольская 1983, 15–16], където, както и при останалите примери, глаголт има не чисто процесуална семантика, а модифицирана, призначно-процесуална семантика, т. е. той вече не е чист глагол, а неговата атрибутивна форма или причастие, макар и с формалните белези на личен глагол [срв. Бело 1999, 83; Ковачев 1987, 76; Лалчев 1997, 37–38].

Паралелно на тази семантична неутрализация и модификация се осъществява и адекватният, задаван и произтичащ от нея семантико-функционален процес на нивото на цялото под формата на абстракция, преобразуване, фразеологизация и субстантивация на събитийната семантика на изходното изречение в предметното значение на новото и цялостно, семантикоструктурно единното и неделимо название, което и в езика, и в речта вече не е изречение, а сложна дума, съществително име, обозначаващо не събитие, каквото е значението на изречението, а предмет, каквото е значението на всяко съществително име, в това число и на названието като вид собствено име с оглед на своята семантична структура. Именно субстантивацията на събитийното значение прави възможни и изрази като например “И така стигнахме до *Пали-лула*”, което структурно-функционално изобщо не се различава и е напълно тъждествено с названието от израза “И така стигнахме до *Нови хан*”. Впрочем във въпросното, предното название вече изобщо няма предикация, никаква предикативна връзка, тъкмо която прави и превръща една или повече самостоятелни думи в изречение, и точно поради това всякакви синтактични екстраполации в пълен обем в областта на ономастиката са не само частично ирелевантни, но и в голяма степен некоректни, освен ако не става дума за анализ и описание на конкретното название с оглед на неговия произход, т.е. в историко-генетичен план, без обаче това да се пренася в синхронния срез на вече изграденото и завършено название.

Впоследствие, на един по-късен етап от развитието на даден език резултативната, фразеологизирана вече субстантивна семантика може повторно да се модифицира, преобразува и сближи със семантиката на личен глагол поради омонимия и контаминация,

както е при редуцираното турско причастие на *-dik* и третото лице, единствено число на миналото свършено време, което причастие безспорно е елемент от структурата на тур. хдрнм *Su uçtu Şelalesi* (Brs) [TV] “Водопадът “Литна вода”, който би трябвало да е възникнал и да се е образувал върху свслч **Su uçtuğu yer* “мястото, където лети вода”, но все пак и въпреки всичко именно тя лежи в основата и образуването на разширеното субстантивно словосъчетание генетична основа на хидронима и прави възможна неговата, на словосъчетанието проприализация чрез елипса и конверсна субстантивация с последваща фразеологизация, което като цяло от своя страна се явява предпоставка и условие за запазването и пренасянето на названието през времето точно в този вид и форма. Резултат от конверсна субстантивация с омонимия и контаминация спрямо третото лице на тюрското минало свършено време безспорно е и тур. жсли *Döndü* (Mğl) [TV], носителката на което водещият телевизионната програма пита шеговито “*Döndü Hanım, nereden döndünüz?*” “Г-жа Дьондю, откъде се върнахте?”, защото той възприема и осмисля името единствено и само посредством и като личния глагол *döndü* “той/тя се върна”, но всъщност името би трябвало да е възникнало на основата на доста старата форма на прч *döndü*, съкратена от *döndük* “върнал се, обърнал се”.

Именно на основата и поради всичко това случаите на образуване на собствени имена от “личен глагол” не само, че са нетипични, казионално възникнали (Н. Подольская), но те са и недостатъчно показателни и класификационно-типологически ирелевантни, по силата на което като единствено възможно и допустимо заключение обобщение на нивото на цялото и закономерното, в качеството на ономастически релевантно, достатъчно обосновано и напълно задоволително следва да се приеме положението, че конкретна основа и преобладаващо средство за възникването и образуването на названието по принцип и конкретно в славянските и тюркските езици най-напред и преди всичко са не личните глаголи като такива, но наред с това, а и още по-нататък — не и практически всички части на речта [срв. Теория и методика 1986, 38–39] или главно имена — съществителни, прилагателни и числителни, също и глаголни форми, рядко наречия и местоимения [Молчанова 1982, 103], нито пък само субстантивите [Буров 1996, 7; Blánár 1996, 42] или само нарицателните имена [Суслова 1988, 44], а единствено и главно самостоятелните части на речта с предметно-атрибутивна семантика или казано малко по-иначе, но затова пък много по-точно — апелативите съществително име, прилагателно име и причастие.

Точно това, толкова определено и категорично, генерално заключение безспорно изглежда доста по-различно по съдържание не само от току-що представените, но и от предложените съвсем в началото на настоящото изложение, а допълнително по аспект и ниво на обобщение в никакъв случай не съвпада и с някои от формулираните вече заключения в смисъл, че “всеки език и група родствени езици притежават свой набор от типови топооснови” [Подольская 1983, 151], което изобщо не би било излишно и неточно, ако чрез него не се игнорираше проблемът за конкретния вид и характер на въпросните “топооснови” под формата на точно определени и сравнително обособени лексико-граматични класове генетична основа на собствените имена, както и ако по този начин не се отричаше възможността за наличието на общи и дори тъждествени черти и закономерности във възникването и образуването на названията в генеалого- и структурнотипологически несъвпадащи езици или групи от езици, каквито са достатъчно различните и раздалечени в току-що посочените отношения езикови групи като славянските и тюркските езици.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Баскаков Н. А.**, Причастие на -ды/-ты в тюркских языках. — Труды Московского института востоковедения, 1951, № 6.
- ~*~ Принципы выбора признаков для наименования гор у алтайцев Горного Алтая. — Исследования по восоточной филологии. М., 1974.
- Бело Р.**, Старинна българска топонимия в Югоизточна Албания. — Македонски преглед, 1999, № 3.
- Битанова А. С.**, Глагольные конструкции в казахской топонимике Кустанайской области. — Питання ономастики. Київ, 1965.
- Буров Ст.**, Собствените имена в граматико-прагматически аспект. — БЕз, 1996, № 4.
- Добрев Ив.**, Именните словосъчетания в съвременния турски език (акд), С., 1980.
- ~*~ Структура и номинативно-функциональные особенности аппозитивных субстантивно-субстантивных словосочетаний в современном турецком языке. — БлжЕз, кн. 24.2, 1981.
- ~*~ Координативные субстантивно-субстантивные словосочетания в современном турецком языке. — БлжЕз, кн. 25.4, 1982.
- ~*~ Място на словосъчетанието в системата на езиковите единици. — Философска мисъл, 1985, № 7.
- ~*~ К одной из турецких этимологии оронима Балкан. — БлжЕз, кн. 32.3–4, 1989а.
- ~*~ Подход при подбора на понятийно-категориалния апарат в морфологията. — Научни трудове на ВА “Г. С. Раковски”, сер. 2, кн. 2, 1989б.
- ~*~ Концепцията за синтактикофункционалната раздвоеност на частите на речта в тюркските езици. — ЈФ, кн. 51, 1995.

- ~*~ Концепцията за семантико-функционалната двойственост на частите на речта в тюркските езици. — *ЖФ*, кн. 53, 1997.
- ~*~ Семантико-функционалното единство и взаимна адекватност при частите на речта в тюркските езици. — *ЖФ*, кн. 54, 1998.
- ~*~ Разпространение и употреба на названието Балкан в някои от тюркските езици. — *ЖФ*, кн. 55, 1999.
- Заимов Й.**, Местните имена в Панагюрско. С., 1977.
- ~*~ Ономастика и езиков анализ. — Състояние и проблеми на българската ономастика, т. 2. Велико Търново, 1994.
- Карпенко Ю. А.**, Становление восточнославянской топонимии. — Вопросы географии, сб. 70. М., 1966.
- Ковачев Н.**, За произхода на селищните имена. — *ЛовСбк*, 1986.
- ~*~ Българска ономастика. С., 1987.
- Косничяну М. А.**, Соотношение между денотативным и референциальным значениями в антропонимии. — Теоретические проблемы семантики и ее отражения в одноязычных словарях. Кишинев, 1982.
- Кошелев А. К.**, Одна синтаксико-морфологическая модель в славянских языках. — Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, т. 58.2, 1964.
- Лалчев Др.**, Структурни и семантични черти на императивните *nomina composita* в българската историческа топонимия. — *БЕЗ*, 1997, № 4.
- Михайлова Д.**, Обща характеристика на имената. — *ЛовСбк*, 1986.
- Молчанова О. Т.**, Структурные типы тюркских топонимов Горного Алтая. Саратов, 1982.
- Мурзаев Э. М.**, Очерки топонимики. М., 1974.
- Мусаев К. М.**, Лексикология тюркских языков. М., 1984.
- Наджиб Э. Н.**, Современный уйгурский язык. М., 1960.
- Отин Е. С.**, Гидронимия юго-восточной Украины (адд). Киев, 1974.
- ~*~ О природе топонимического этимона. — Питання сучасної ономастики. Київ, 1976.
- Подольская Н. В.**, Типовые восточнославянские основы. М., 1983.
- Попова В. Н.**, Модели казахских микрогидронимов Павлодарской области. Микротопонимия. Москва, 1967.
- Поцелуевский Е. А.**, Тюркский трехчлен. М., 1967.
- Рассадин В. И.**, Морфология тофаларского языка в сравнительном освещении. М., 1978.
- Садкасов Г.**, Язык уйгуров Ферганской долины, ч. 1. Алма-Ата, 1970.
- Серебренников Б. А., Н. З. Гаджиева**, Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков, Баку, 1979.
- Сравнительно-историческая грамматика** тюркских языков. — Морфология. М., 1988.
- Суперанская А. В.**, Структура имени собственного. М., 1969.
- ~*~ Общая теория имени собственного. М., 1973.
- Сулова А. В.**, К проблеме реконструкции древнерусских личных имен. — Ономастика, типология, стратиграфия. М., 1988.

- Теория и методика* ономастических исследований. М., 1986.
Хромов А. Л., Ягнобские архаизмы в топонимических названиях. — ИрЯз, 1976.
Blanár V., Lingvistický a onomastický status vlastného mena. — Onomastica, rocz. 21. Warszawa, 1976.
Blanár V., Teória vlastného mena. Bratislava, 1996.
Dobrev Iv., Nordtürkische Etimologien des Oronyms Balkan. — БлкЕз, кн. 34.4, 1991.
Gardiner A., Theory of proper names. London, 1954.
Jarring G., Some notes on Central Asian place names. — Bull. of Geological Inst. of the University of Uppsala, t. 40, 1961.

СЪКРАЩЕНИЯ

- add* — автореферат на докторска дисертация.
akd — автореферат на кандидатска дисертация.
антнм — антропоним.
БЕз — Български език, София.
БлкЕз — Балканско езикознание, София.
Блч — Балчик.
бтюрк. — балканотюркски език, балканотюркско.
бълг. — български език, българско.
диал. — диалектно.
ЭСТЯз-б — Севортян Э. В., Этимологический словарь тюркских языков — буква “б”. М., 1978.
жли — женско лично име.
жлфи — женско лично и фамилно име.
зним — зооним.
ИрЯз — Иранское языкознание (сборник), Москва.
ЈФ — Јужнословенски филолог, Београд.
каз. — казахски език, казахско.
ЛН — лично наблюдение.
ЛовСбк — За произхода на географските имена в Ловешки окръг. Ловеч.
М. — Москва.
мли — мъжко лично име.
млфи — мъжко лично и фамилно име.
обл. — областно.
перс. — персийски език, персийско.
Пз — Пазарджик.
плизв — планинско название.
ПрсРСл — Персидско-русский словарь, т. 1, М., 1983.
прч — причастие.
Рз — Разградско.
рус. — руски език, руско.
С. — София.

СлРОТрм — Подольская Н. В., Словарь русской ономастической терминологии. М., 1988.

стсл. — старославянски език, старославянско.

сци — съществително име.

ТВ — Българска телевизия.

тпнм — топоним.

ТРСл — Турецко-русский словарь, М., 77.

тур. — турски език, турско.

тюрк. — тюркски езици, тюркско.

узб. — узбекски език, узбекско.

уйг. — уйгурски език, уйгурско.

укр. — украински език, украинско.

фми — фамилно име.

хдрнм — хидроним.

DS — Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, с. 6. Ankara, 1972.

НВТSz — Hayat Büyük Türk Sözlüğü, Ist., (s. a.).

Ist. — İstanbul.

NH — Nazım Hikmet, Bütün Eserleri, с. 1–8. Sofya, 1967–1972.

OTS — Tuğlaci P., Okyanus Türkçe Sözlük, с. 3. Ist., 1974.

Rd — Türk Radyosu.

RmGb — Sabiha Sertel, Roman Gibi. Sofya, 1969.

TDESz — Eyuboğlu I. Z., Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ist., 1991.

TDySz — Bahadınlı Y. Z., Türkçe Deyimler Sözlüğü. Ist., 1982.

TV — Türk Televizyonu.

Резиме

Иван К. Добрев

ВРСТА И КАРАКТЕР ГЕНЕТСКЕ ОСНОВЕ НАЗИВА У СЛОВЕНСКИМ И У ТУРСКИМ ЈЕЗИЦИМА

И у словенским, и у турским језицима постоје називи који су створени на основу реченица, али према неким истраживачима, посебно у турским језицима, круг тих језичких структура укључује и глаголске реченице и то им додаје специфичност која није запажена нити у индоевропским, нити у монголским или у угрофинским језицима. У ствари, део наведених “глаголских образовања” нису реченице, него проширене партиципске-субстантивне синтагме, које су лексикализоване у својству властитих имена путем субстантивације.

И у словенским, и у турским језицима властита имена имају као генетску основу углавном и претежно именице, придеве и партиципе, због чега се намеће закључак да је претежно средство и конкретна основа за појаву и стварање назива у словенским и у турским језицима заправо њихова предметно-атрибутска лексика која наступа самостално или у заједници супстантивних синтагма. Управо то у целини открива и показује могућности постојања заједничких и чак истоветних особина и законитости у пореклу стварања назива у језицима који се генеалошки и структурно-типолошки не подударују, који су различити и чак удаљени као што су словенски и турски језици.